

ПОНЯТТЯ РЕФЛЕКСІЇ, ЇЇ СУТНІСТЬ ТА РОЛЬ У МЕТОДИЦІ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Олена КУЛИК,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри

української лінгвістики і методики навчання

«ДВНЗ Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»

УДК 165

Оскільки поняття «рефлексія» стало спеціальнонауковим, на сьогодні існує величезний діапазон неоднозначних його інтерпретацій. У працях філософів, педагогів, політологів, соціологів та представників більш «молодих» гуманітарних наук знаходимо широку палітру думок, ідей, аналізів, висновків і пропозицій щодо означеного феномена. Не конкуруючи з авторами словників, монографій і навчальних посібників, у нашому дослідженні ми намагалися розширити сучасне бачення цього поняття. Саме тому в пропонованій розвідці здійснили спробу обґрунтувати рефлексію як наукове поняття філософії, психології, лінгвістики й педагогіки початку ХХІ століття та інтегрувати його в площину методики навчання української мови.

Ключові слова: *рефлексія, філософія, психологія, лінгвістика, педагогіка, дидактика, методика навчання української мови, мовна рефлексія, мовленнєва рефлексія, учні.*

Сучасний урок української мови відзначається інтенсивністю й вимагає від учнів пильності й активізації зусиль, тому увага вчених-лінгводидактів і вчителів-словесників спрямована на пошук резервів для підвищення ефективності уроку української мови.

Передовсім, організація навчальних дій на уроках української мови спрямована на формування мовної і мовленнєвої особистості учня. (Під мовною особистістю ми розуміємо людину, яка реалізує себе у мовленнєвій

діяльності на основі сукупності певних знань та уявлень; під мовленнєвою особистістю – людину, яка реалізує себе в комунікації, обираючи ту чи іншу стратегію й тактику спілкування, використовуючи багатокomпонентний арсенал лінгвістичних та екстралінгвістичних засобів).

Дидактичним резервом для формування такої особистості є формування та розвиток рефлексивних умінь і навичок.

Поняття *рефлексія* споконвічно було об'єктом філософських досліджень ще з часів античності. Пізніше воно стало використовуватися не тільки на філософському, але й на загальнонауковому рівні, виступаючи або як методологічний засіб міждисциплінарних розробок, або як пояснювальний принцип для окремих соціальних і гуманітарних дисциплін (мистецтвознавство, соціологія, лінгвістика та ін.). Тепер це поняття є спеціальнонауковим, і тому на сьогодні ми маємо величезний діапазон неоднозначних інтерпретацій, що відображають провідну ідею цього поняття.

Проблема рефлексії – одна з найдавніших і одвічно актуальних – загострює увагу фахівців у різних галузях наук. Їй приділяли увагу філософи (Аристотель, Г.В.Ф. Гегель, Р. Декарт, І. Кант, Сократ та ін.), психологи та психолінгвісти (Л.С. Виготський, П.Я. Гальперін, Д.Б. Ельконін, О.О. Леонтьєв, Дж. Локк, І.С. Кон, Я.О. Пономарьов, С.Л. Рубінштейн), лінгвісти (І. Бодуен де Куртене, В. фон Гумбольдт, М.О. Ніколіна, А.М. Плотнікова, О.Д. Шмельов, М.О. Шумаріна, та ін.), фахівці в галузі педагогіки й дидактики (В.В. Краєвський, А.С. Макаренко, І.І. Прокоп'єв, В.О. Сухомлинський, О.В. Хуторський та ін.).

Однак, за нашими спостереженнями, у наукових статтях (у т.ч. й лінгводидактичного характеру) автори часто обмежуються таким визначенням: «рефлексія (від латинської *reflexio* – звернення назад) як процес пізнання людиною самої себе, свого внутрішнього світу, аналіз власних думок і переживань, роздуми про себе; усвідомлення того, як сприймають і оцінюють людину інші люди». Така характеристика

недостатньо повно відображає сутність досліджуваного поняття, оскільки тільки частково враховує його тлумачення в галузі філософії та соціальної психології, але зовсім не враховує здобутків у психолінгвістиці, лінгвістиці й педагогіці.

Ураховуючи те, що чітке визначення будь-якого терміна, з'ясування його сутності – необхідний і обов'язковий крок емпіричного дослідження, спробуємо обґрунтувати рефлексію як наукове поняття, проаналізувавши літературу в галузі філософії, психології, лінгвістики й педагогіки початку ХХІ століття та інтегрувати його в площину методики навчання української мови.

Об'єктивним підґрунтям пильної уваги до проблеми є процес диференціації знань, завдяки якому значно збільшилася кількість наукових праць, у яких розглядається поняття «рефлексія». Проблему рефлексії неможливо було б осмислити без урахування усталеного семантичного змісту цього поняття.

Рефлексія у філософській науці. Щоб усвідомити сутність феномена «рефлексія», ми звернулися до навчальних посібників з філософії та словникових статей у філософських лексикографічних працях.

Автор навчального посібника «Філософія: конспект лекцій і словник термінів (елементарний курс)» О.М. Удовиченко рефлексію трактує як *«основну форму філософствування, принцип мислення, що спрямовує людину на усвідомлення власного психічного стану, думок і уявлень про ті чи інші явища й процеси*. Рефлексія спрямовує нашу думку не на предмет чи явище, а на сформовані думки, знання й уявлення про них. Рефлексія ніби перевіряє ще раз наші знання й оцінки, критично переглядає наше ставлення до них, зміцнює сформовану думку, доповнює й виправляє її або зовсім відкидає. Таким чином, рефлексія – це самопізнання, розуміння й зіставлення свого внутрішнього світу з існуючими уявленнями про довкілля [20, с. 156]».

У навчальному посібнику «Філософія науки: Сучасна епістемологія. Наукове знання в динаміці культури. Методологія наукового дослідження»

Л.А. Мікешіної визначення подано більш стисло, але дещо дублюється: «рефлексія – це *аналіз і осмислення основ культури, її досягнень, а також змісту знань, почуттів і життєдіяльності людини*. Одна з форм – саморефлексія, спрямована на осмислення своїх власних дій [14, с. 434]».

Є.Ф. Губський у «Філософському енциклопедичному словнику» трактує рефлексію як *«процес осмислення чого-небудь за допомогою вивчення й порівняння*. У вузькому змісті – «новий поворот» духу після здійснення пізнавального акту до Я (як центру акту) і його мікрокосмосу, завдяки чому стає можливим присвоєння пізнаного [21, с. 413]».

У «Новітньому філософському словнику» А.А. Грицанова рефлексія тлумачиться як *тип філософського мислення, спрямований на осмислення й обґрунтування власних думок, що вимагає звернення свідомості на себе* [5, с. 828].

У «Філософській енциклопедії» В. Кемерова подається таке визначення: «рефлексія – *принцип філософського мислення, спрямований на осмислення й обґрунтування власних думок*. Рефлексія означає перехід до предметного розгляду свідомості й самосвідомості, ставлення до себе, саморефлексію [11, с. 745]». Автор наголошує, що завдяки самосвідомості людина звільняється від безпосередньої прив'язаності до всього, що існує у світі, і піднімається до суб'єкта.

У «Філософському словнику» сучасний французький філософ Дід'є Жюліа визначення рефлексії конкретизує й уточнює: «це *розумова настанова* того, хто уникає поспіху в судженнях та імпульсивності в поведінці. У більш вузькому змісті рефлексія означає *розумову зосередженість* у процесі висвітлення ідей та аналізу почуттів [9, с. 357]».

Проаналізувавши понад 20 словників і посібників з філософії, ми навели тлумачення рефлексії тільки з 6-ти, оскільки, незважаючи на те, що одні з них рефлексію називають *процесом*, інші – *принципом*, треті – *типом мислення*, четверті – *аналізом, розумовою настановою, зосередженістю*, основна думка в усіх авторів збігається – це ***філософське поняття, що***

характеризує форму теоретичної діяльності людини, яка спрямована на осмислення своїх дій, всієї людської культури та її основ, унаслідок чого людська свідомість постає як самосвідомість.

Рефлексія у психологічній науці. Феномен рефлексії почав досліджуватися в психології значно пізніше, ніж у філософії, оскільки статусу самостійної науки психологія набула лише в 60-х роках ХІХ століття. У той час не спостерігалось такої зацікавленості до рефлексії, однак із часом вона посіла належне місце в понятійному апараті психології як науки.

Американський філософ і психолог Джон Д'юї у книзі «Як ми думаємо» («How we think» (1909), була видана російською мовою в 1919 році в перекладі М.М. Нікольського за редакцією В.В. Виноградова під назвою «Педагогіка і психологія мислення» й перевидана в 1997 році) так пише про рефлексію: «Прямий, негайний вияв імпульсивного прагнення згубний для мислення. Тільки тоді, коли імпульс відштовхується, повертається назад, виникає рефлексія... Істинна свобода, коротко кажучи, розумна; вона ґрунтується на вихованій силі думки, на вмінні «повертати речі на всі боки», розумно дивитися на них [7, с. 15]».

Відомий німецький психолог Д. Дорнер у книзі «Саморефлексія і вирішення проблем» зазначає, що рефлексія – «це здатність думати про власне мислення з метою його вдосконалення [27, с. 102]».

А. Буземан трактує рефлексію як «перенесення переживання із зовнішнього світу на себе [цит. за 4, с. 228]».

Швейцарський психолог і філософ Ж. Піаже трактує рефлексивне мислення як процес, що здійснюється на основі знання суб'єктом логічних законів зв'язку об'єкта зі спрямованою на нього дією й на основі усвідомлення необхідності такого зв'язку [28, с. 300].

Радянський психолог і соціолог І.С. Кон, автор книги «Відкриття Я», вважає, що «рефлексія ... є ... не що інше, як здатність поставити себе на місце іншого, засвоїти відношення інших до себе [12, с. 37]». Це вже не просте знання чи розуміння іншого, але знання того, як інший розуміє мене,

своєрідний подвоєний процес дзеркальних відображень одне одного, «глибоке, послідовне взаємовідображення, змістом якого є відтворення внутрішнього світу партнера по взаємодії, причому в цьому внутрішньому світі у свою чергу відбивається внутрішній світ першого дослідника [12, с.110]».

Однак у межах поставленої мети нас більше цікавлять сучасні підходи до визначення рефлексії.

Так, у навчальному посібнику «Психічне здоров'я і захисні механізми особистості» Л.Д. Дьоміної та І.А. Ральнікової рефлексія розглядається як *«властивість психіки відбивати власні стани, відношення, переживання, керувати особистісними цінностями [6, с. 30]»*. Автори посібника наголошують, що рефлексія «повертає» свідомість людини до внутрішнього світу, що допомагає їй не тільки усвідомити свої вчинки, відношення, конструкти, цінності, але, за необхідності, їх переформувати. Відрефлексувати щось – означає це «пережити», «пропустити через свій внутрішній світ», «оцінити».

У «Довіднику із психології й психіатрії дитячого і підліткового віку» Циркіна С.Ю. визначення розглядається в широкому й вузькому змісті: «1) міркування, самоспостереження, самопізнання; 2) *форма теоретичної діяльності людини*, спрямована на осмислення власних дій і їхніх законів. У психології – усвідомлення суб'єктом своїх психічних актів і станів, покладене в основу інтроспективної психології; у соціальній психології – зокрема, усвідомлення суб'єктом (групою, спільністю) того, як вони в дійсності сприймаються іншими партнерами по спілкуванню; у сучасній психологічній практиці – необхідна основа особистісного росту, відповідального вибору ... й психосоматичного здоров'я [23, с. 117]».

Заслуговує на увагу визначення Л.Е. Орбан-Лембрик, подане у підручнику «Соціальна психологія»: «рефлексія – це *усвідомлення* індивідом того, як його сприймають і оцінюють інші індивіди або спільності; *вид пізнання*, у процесі якого суб'єкт стає об'єктом свого спостереження;

роздуми, аналіз власного психічного стану. Рефлексія засвідчує перехід від повного включення самосвідомості в діяльність до формування нового ставлення суб'єкта не лише до діяльності, а й до себе в цій діяльності [15, с. 224]».

У «Великому психологічному словнику» за редакцією Б.Г. Мещерякової та В.П. Зінченка ми знаходимо слово «рефлексія», що означає «*мыслительний* раціональний *процес*, спрямований на аналіз, розуміння, усвідомлення себе: власних дій, поведінки, мовлення, досвіду, почуттів, станів, властивостей характеру, відношень до себе й інших, своїх завдань, призначення тощо [2, с. 423]».

У навчальному посібнику М.В. Савчин, З.С. Гавриш «Вступ до спеціальності: Психолог, практичний психолог» визначення більш конкретизується й уточнюється. Рефлексія розглядається як *самоаналіз*, дослідження людиною свого внутрішнього світу й поведінки, у результаті чого людина усвідомлює себе по-іншому, оскільки *співвідношення власних почуттів і переживань з почуттями і переживаннями іншої людини, аналіз і розуміння своєї поведінки* дає можливість їй побачити ситуацію і себе в ній з іншого боку, що сприяє більш адекватній оцінці власної поведінки [18, с. 120].

Ці трактування рефлексії, незважаючи на певну неоднозначність у визначеннях (*властивість психіки, форма теоретичної діяльності, мыслительний процес, самоаналіз* тощо), є, фактично, аксіомами в психології, соціальній психології та інших гуманітарних науках. Узагальнивши погляди фахівців *у галузі психології* можемо трактувати **поняття рефлексії як процес самопізнання та самоусвідомлення суб'єктом внутрішніх психічних актів і станів.**

Рефлексія в лінгвістичній науці. На сьогодні увага філософів і психологів загострюється на рефлексії як ментальному процесові, у тому числі в аспекті її мовного втілення (мовна рефлексія).

Першим ученим, який зацентрував увагу на проблемі рефлексії в мовному процесі, був І. Бодуен де Куртене. Він різко протестував проти ототожнення психіки й свідомості, послідовно протиставляв «мовне мислення» і «мовленнєве мислення», які, за його словами, відрізняються «...настільки, наскільки знання фізіологічних процесів відрізняються від їхнього здійснення [1, с. 52]».

Потрібно зазначити, що феномен рефлексії у лінгвістиці вивчений поки недостатньо. Дотепер немає єдиної типології мовних засобів, за допомогою яких через текст можна побачити особливості мовної особистості в аспекті ставлення до мови і довкілля. Немає розробленої теорії мовної рефлексії, керування мовними процесами на основі цієї рефлексії. До нечисленних винятків належить книга Рагнара Ромметфейта «Мова, мовлення й комунікація», однак видана вона норвезькою мовою й тому доступна лише обмеженому колу дослідників. Таким чином, питання, пов'язані з рефлексією, виявилися поза основними дослідницькими напрямками сучасної лінгвістики. Ніякою мірою на претендуючи на повноту огляду, ми все-таки спробуємо проаналізувати сучасні словники та наукові посібники з лінгвістики й зробити певні висновки.

Г.М. Яворська у посібнику «Прескриптивна лінгвістика як дискурс: Мова, культура, влада» тлумачить явище рефлексії так: «*рефлексія* над мовою може реалізуватися у двох основних планах: перший (поверхневий) її рівень складається з *поглядів на мову*, характерних для певної мовної спільноти чи окремих суспільних верств; другий (глибинний) рівень реалізується у *мовній поведінці*, а саме – в активному виборі мовних варіантів, які вважають правильними чи більш прийнятними, за рахунок інших варіантів, що сприймаються, відповідно, як непридатні [26, с. 143].

Н.М. Запольська розглядає поняття «лінгвістична рефлексія», яке тлумачить як *реалізацію універсального прагнення людини надати літературно-мовному досвідові впорядкований і раціональний характер, скоординувати власний літературно-мовний досвід з досвідом інших людей*

[10, с. 10]. У посібнику «“Загальна” слов’янська літературна мова: типологія лінгвістичної рефлексії» дослідниця також розглядає типи лінгвістичної рефлексії, які залежать від предмета рефлексії, домінуючої ідеї й мети, які, у свою чергу, мають певні підтипи:

1) структурний тип (рефлексія над нормами мови): формальний тип (ідея правильності мови) / семантичний тип (ідея розуміння мови);

2) функціональний тип (рефлексія над сферами поширення мови): дивергентний тип (ідея «своєї» мови) / конвергентний тип (ідея «загальної» мови);

3) телеологічний тип (мета рефлексії): коректувальний тип (ідея «виправлення» мови) / креативний тип (ідея «створення» мови) [10, с. 13].

Т.В. Шмельова у словниковій статті «Мовна рефлексія» енциклопедичного словника-довідника за ред. О.П. Сковороднікова розглядає мовну рефлексію як *усвідомлення, осмислення власної мовної поведінки і мовного життя суспільства, його окремих мовних фактів*. На думку дослідниці, мовна рефлексія визначає особливий тип ставлення до мови, що припускає осмислене користування нею, мовні спостереження, співвідношення своїх оцінок з іншими, нормою, узусом [25, с. 809].

Уважаємо за необхідне процитувати й бачення мовної рефлексії І. Вепревою, яка стверджує, що в науковій літературі існує вузьке й широке розуміння терміна «мовна рефлексія». У вузькому змісті, на думку дослідниці, під мовною рефлексією розуміють «авторефлексію», *рефлексію мовця, який дає оцінку власного мовлення*. У широкому змісті це явище розуміється як *метамовна реакція на все, що має певне відношення до мови й до її використання* [3, с. 108–109].

«Словник лінгвістичних термінів» Т.В Жеребило подає таке тлумачення терміна «рефлексія»: «1. (піз.-лат. reflexio звернення назад) – міркування, самоспостереження; осмислення власних дій; у лінгвістиці: *мовна рефлексія – осмислення власної мовної діяльності*. 2. Тип

філософського мислення, спрямований на осмислення й обґрунтування власних думок, що вимагає звернення свідомості на себе [8, с. 297]».

У інших лінгвістичних словниках, а саме: «Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія» О. Селіванової, «Словник лінгвістичних термінів» О. Ахманової, «Словник з російської мови. Словник лінгвістичних термінів» Д. Розенталя, М. Теленкової, «Лінгвістичний енциклопедичний словник» за ред. В. Ярцевої, «Навчальний словник лінгвістичних термінів» Л. Брусенської, Г. Гаврилової, Н. Маличевої, – ми не знайшли ні визначення терміна «рефлексія», ні «мовна рефлексія», ні «мовленнєва рефлексія», ні «лінгвістична рефлексія».

Цілком очевидно, що переважна більшість філологів – авторів посібників і словників з лінгвістики – вважають, що «рефлексія» є виключно галузевим терміном філософії та психології. На нашу ж думку, вищеперераховані терміни (за допомогою фахівців у галузі лінгвістики) потрібно ввести до всіх лінгвістичних словників, оскільки рефлексія – це ще одна «точка», у якій лінгвістика перетинається з філософією і психологією, не тільки проникаючи в ці науки, але й упливаючи на них.

Підсумовуючи наведений фактичний матеріал, зазначимо, що в *лінгвістиці рефлексія* розуміється як *процес добору певної мовної одиниці, що передбачає не лише усвідомлення, але й тлумачення відповідного смислу, не просто включення його в прагматику висловлення, але й мотивацію цього включення*.

Рефлексія у педагогіці, дидактиці. Зміст феномена рефлексії активно досліджується і в педагогічній науці, хоча означене поняття почало цікавити науковців-дидактів лише в кінці ХХ століття.

У педагогіці рефлексія розглядається як метод та засіб розвитку й саморозвитку і, зазвичай, використовується в рамках активного й інтерактивного навчання. У навчальному посібнику І.І. Прокоп'єва, М.В. Михалковича «Педагогіка. Основи загальної педагогіки. Дидактика» зазначається, що в педагогіці рефлексія виконує проектувальну,

організаційну, комунікативну, смислоутворювальну, мотиваційну, корекційну й діагностичну функції [16, с. 243].

Є.С. Рапацевич у «Психолого-педагогічному словнику» подає більш детальне тлумачення: «рефлексія в педагогіці передбачає *здібність суб'єктів навчання оцінювати освітню діяльність* не в цілому (сподобалось, не сподобалось, гарно, погано тощо), а *в деталях*; уміння аналізувати особистісні здобутки (нові відношення, погляди, позиції, знання, навички та ін.); уміння обґрунтовувати причини особистісних здобутків через аналіз навчально-пізнавальної діяльності її змісту й способів організації [17, с. 598]».

О.В. Хуторський у посібнику «Сучасна дидактика» визначає рефлексію в навчанні як миследіяльний або відчуттєвий *процес усвідомлення суб'єктом результатів своєї діяльності* [22, с. 311]. Мету рефлексії науковець вбачає в умінні згадати, виявити й усвідомити основні компоненти діяльності – її зміст, типи, способи, проблеми, шляхи їхнього вирішення, отримані результати тощо. Рефлексія допомагає учням сформулювати отримані результати, перевизначити мету подальшої роботи, скорегувати свій освітній шлях. Рефлексивна діяльність дозволяє учневі усвідомити свою індивідуальність, оскільки учень виявляє себе в тих пріоритетних для нього способах діяльності, які властиві його індивідуальності [22, с. 312–313].

У новішому посібнику «Основи навчання. Дидактика і методика» В.В. Краєвського та О.В. Хуторського визначення деталізується: рефлексія припускає *вивчення, дослідження, аналіз (розкладання цілого на складові частини) суб'єктом уже реалізованої, здійсненої діяльності*. Це робиться для того, щоб зафіксувати результати діяльності, причиново-наслідкові зв'язки, що буде сприяти підвищенню ефективності цієї діяльності надалі [13, с. 215].

О.А. Шемшурін у методичному посібнику «Рефлексія і рефлексивні здібності як фактор особистісного розвитку молодших підлітків. Етика» описує результативність застосування рефлексії на уроці й зазначає, що вона

«дає можливість учням і вчителю усвідомити, чого вони навчилися, пригадати деталі свого досвіду й отримати реальні життєві уявлення про те, що вони думали і що відчували, коли вперше «зіткнулись» з тією чи іншою навчальною технологією. Це допомагає їм: чітко планувати свою подальшу діяльність вже на рівні застосування технологій у своїй подальшій пізнавальній діяльності та житті; оцінити власний рівень розуміння та засвоєння навчального матеріалу; спланувати чіткі реальні кроки його подальшого опрацювання; порівняти своє сприйняття з думками, поглядами, почуттями інших, скорегувати певні позиції; навчитися рефлексувати в реальному житті, усвідомлюючи свої дії та прогнозуючи подальші кроки [24, с. 18]».

Підсумовуючи зазначене вище, можемо стверджувати, що ***в педагогіці рефлексія – це родове поняття для тієї інтелектуальної та емоційної діяльності, в якій індивід осмислює свій досвід з метою прийти до нового розуміння та ціннісних відносин.***

Спробуємо інтегрувати вищезазначені контексти поняття «рефлексія» в площину методики навчання української мови.

Методика навчання української мови належить до тих наукових галузей та навчальних дисциплін, від розвитку яких значною мірою залежить майбутнє України, оскільки саме вона забезпечує формування мовної і мовленнєвої особистості.

Сучасний урок української мови передбачає інтеграцію сучасних педагогічних технологій та методик, спрямованих на розвиток саме такої особистості.

Про ступінь розвитку мовної й мовленнєвої особистості учня свідчить розвинена мовна і мовленнєва рефлексія.

Мовна рефлексія полягає в усвідомленому використанні певних мовних засобів. Для її становлення важливим є формування системи оцінок мовних явищ, які й визначають вибір слова, синтаксичної конструкції, жанру й стилю мовлення.

Мовленнєва рефлексія – уміння стежити за власним і чужим мовленням, усвідомлювати й оцінювати його особливості. Вона виявляється в характерних запитаннях, сумнівах, оцінках («Чи не краще сказати так?»; «А чи можна висловитися якось простіше й зрозуміліше?»; «Чи вдало я дібрав слова?»; «Так не говорять»; «Ріже вухо»; «Він (вона) має на увазі», «Невдало побудував фразу» тощо); використанні вставних слів («отже», «інакше кажучи», «таким чином», «на мою думку», «уявіть собі» та ін.).

Рефлексія сприяє розвитку таких важливих якостей школяра, як: самостійність (не вчитель відповідає за учня, а учень, аналізуючи, усвідомлює свої можливості, робить власний вибір, визначає ступінь своєї мовленнєвої активності та відповідальності), заповзятливість (у випадку помилки чи комунікативної невдачі не впадає у відчай, а оцінює ситуацію і, виходячи з нових умов, ставить перед собою нові цілі й успішно досягає їх), конкурентоспроможність (уміє робити що-небудь краще, ніж інші).

Кожна людина отримує задоволення від того, що в неї виходить найкраще, але будь-яка діяльність починається з подолання труднощів. У рефлексивних людей шлях від перших труднощів до перших успіхів значно коротший. Тому потрібно залучати учнів до формування потреб у самопізнанні, самоаналізові мовленнєвої діяльності. Орієнтуючи учнів на посилення мовної і мовленнєвої рефлексій, учителі сприятимуть формуванню й розвитку їхньої комунікативної особистості.

Висновки проведеного дослідження спробуємо подати схематично.

Перспективи подальших розвідок убачаємо в дослідженні генезису мовленнєвої рефлексії учнів 5-9 класів у процесі засвоєння ними словотвірної системи української мови.

Поскольку понятие «рефлексия» стало специальнонаучным, сегодня существует огромный диапазон неоднозначных его интерпретаций. В работах философов, педагогов, политологов, социологов и представителей более «молодых» гуманитарных наук находим широкую палитру мыслей, идей, анализов, выводов и предложений относительно обозначенного феномена. Не конкурируя с авторами словарей, монографий и учебных пособий, в нашем исследовании мы старались расширить современное видение этого понятия. Именно поэтому в предлагаемой статье осуществили попытку обосновать рефлексию как научное понятие философии, психологии, лингвистики и педагогики начала XXI столетия и интегрировать его в плоскость методики обучения украинскому языку.

Ключевые слова: *рефлексия, философия, психология, лингвистика, педагогика, дидактика, методика обучения украинскому языку, языковая рефлексия, речевая рефлексия, учащиеся.*

So far the term «reflection» has become special in science, there is a wide range of its polysemantic interpretation. A wide range of different thoughts, ideas, analyses, conclusions and proposes about the given phenomenon could be found in the works of philosophers, pedagogues, politics, sociologists and the representatives of the more “modern” humanitarian sciences. Without competing with the authors of the dictionaries, monographs and educational books we tried to widen the modern point of the view about this term. That is why an attempt to ground the reflection as a scientific term of philosophy, psychology, linguistics and pedagogic at the beginning of the XXI century and its integration to the area of the methodology of the Ukrainian language education was proposed in this study.

Key words: *reflection, philosophy, psychology, linguistics, pedagogy, didactic, the methodology of Ukrainian language teaching, language reflection, speech reflection, pupils.*

Література

1. Бодуэн де Куртенэ И.А. Избранные труды по общему языкознанию. Т. I / Бодуэн де Куртенэ И.А. – М. : Изд-во Академии наук СССР, 1963. – 384 с.
2. Большой психологический словарь / [сост и общ. ред. Б.Г. Мещерякова, В.П. Зинченко]. – СПб. : прайм-ЕВРОЗНАК, 2005. – 672 с.
3. Вепрева И.Т. Языковая рефлексия в постсоветскую эпоху / Вепрева И.Т. – М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2005. – 384 с.
4. Выготский Л.С. Собрание сочинений : в 6 т. / Выготский Л.С. ; [Под ред. Д.Б. Эльконина]. – М. : Педагогика, 1984. – Т. 4. – Детская психология. – 433 с.
5. Грицанов А. Новейший философский словарь / Грицанов А. – Мн. : Книжный Дом, 2003. – 1280 с.
6. Демина Л.Д. Психическое здоровье и защитные механизмы личности : [учебное пособие] / Л.Д. Демина, И.А. Ральникова. – Барнаул : Изд-во Алтайского государственного университета, 2000. – 123 с.
7. Дьюи Д. Психология и педагогика мышления / Дьюи Д. ; пер. с англ. Н.М. Никольской. – М. : Совершенство, 1997. – 208 с.
8. Жеребило Т.В. Словарь лингвистических терминов / Жеребило Т.В. – Назрань : Изд-во «Пилигрим», 2010. – 486 с.
9. Жюлиа Д. Философский словарь : пер. с франц. / Жюлиа Д. – М. : Международные отношения, 2000. – 544 с.
10. Запольская Н.Н. «Общий» славянский литературный язык: типология лингвистической рефлексии / Запольская Н.Н. – М. : «Индрик», 2003. – 240 с.
11. Кемеров В. Философская энциклопедия / Кемеров В. – М. : Панпринт, 1998. – 453 с.

12. Кон И.С. Открытие Я / Кон И.С. – М. : Политиздат, 1978. – 367 с.
13. Краевский В.В. Основы обучения. Дидактика и методика : учеб. пособие [для студ. высш. учеб. заведений] / В.В. Краевский, А.В. Хуторской. – М. : Издательский центр «Академия», 2007. – 352 с.
14. Микешина Л.А. Философия науки: Современная эпистемология. Научное знание в динамике культуры. Методология научного исследования : [учеб. пособие] / Л.А. Микешина. – М. : Прогресс-Традиция : МПСИ : Флинта, 2005. – 464 с.
15. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія : [підручник] : у 2 кн. / Орбан-Лембрик Л.Е. – К. : Либідь, 2004. – Кн. I. – Соціальна психологія особистості і спілкування. – 576 с.
16. Прокопьев И.И. Педагогика. Основы общей педагогики. Дидактика : [учебное пособие] / И.И. Прокопьев, Н.В. Михалкович. – Мн. : ТетраСистемс, 2002. – 544 с.
17. Психолого-педагогический словарь / [сост. Е.С. Рапацевич]. – Мн. : Современное слово, 2006. – 928 с.
18. Савчин М.В. Вступ до спеціальності: Психолог, практичний психолог : [навчальний посібник] / М.В. Савчин, З.С. Гавриш. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2007. – 400 с.
19. Современный философский словарь / [под общ. ред. В.Е. Кемерова]. – 2-е изд. – Лондон, Франкфурт-на-Майне, Париж, Люксембург, Москва, Минск : Панпринт, 1998. – 1064 с.
20. Удовиченко Е.М. Философия: конспект лекций и словарь терминов (элементарный курс) : [учебное пособие] / Удовиченко Е.М. – Магнитогорск : МГТУ, 2004. – 197 с.
21. Философский энциклопедический словарь : [словарь] / [под ред. Е.Ф. Губского]. – М. : ИНФРА-М, 2009. – 569 с.
22. Хуторской А.В. Современная дидактика : учебник [для вузов] / Хуторской А.В. – СПб. : Питер, 2001. – 544с.

- 23.Циркин С.Ю. Справочник по психологии и психиатрии детского и подросткового возраста / Циркин С.Ю. – СПб. : Издательство «Питер». 2000. – 752 с.
24. Шемшурін О.А. Рефлексія і рефлексивні здібності як фактор особистісного розвитку молодших підлітків. Етика : [методичний посібник] / Шемшурін О.А. – Х. : Вид. група «Основа», 2006. – 192 с.
- 25.Шмелева Т.В. Языковая рефлексия / Т.В. Шмелева // Энциклопедический словарь-справочник. Выразительные средства русского языка и речевые ошибки и недочеты / [под ред. А. П. Сковородникова]. – М. : Флинта, 2005. – С. 809–810.
- 26.Яворська Г.М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс: Мова, культура, влада / Яворська Г.М. – К. : Нац. акад. наук України. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні, 2000. – 286 с.
- 27.Dorner P. Self-reflection and problem-solving / P. Dorner // Human and artificial intelligence. – Berlin, 1978. – P. 101–107.
- 28.Piaget J. Recherches sur l'abstraction reflechissantes / Piaget J. – Paris : PUF, 1977. – V. – I, II. – 326 p.